

HOCA AHMED YESEVİ VE HACI BEKTÂŞ-I VELÎ TASAVVUFUNUN TÜRK İSLÂM ANLAYIŞI AÇISINDAN DEĞERLENDİRMESİ

THE EVALUATION OF THE SUFISM OF HOCA AHMED YESEVİ AND HACI BEKTÂŞ-I VELI IN TERMS OF TURKISH ISLAMIC APPROACH

Dr. Öğr. Üyesi Erhan YOSKA

Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

eyoska@erciyes.edu.tr

ORCID No: 0000-0001-8199-282X

ÖZET

Türkistan'ın İslâmlaşma sürecinde yeni bir dönemi başlatan Hoca Ahmed Yesevî, bozkır toplumunun sosyo-kültürel yapısına uygun sûfi diliyle İslâmiyet'i, tasavvufi düşünceleri ve millî müşterekleri Türklerin anlayabileceği sade bir Türkçe anlatmıştır. Yesevi hazretleri, ehl-i Sünnet akidesine sıkı sıkıya bağlı kalarak İslamiyet'i Türk toplum ve kültür yapısına göre yorumlamıştır. Türk İslam anlayışını bir araya getirmek suretiyle oluşturulan bu tasavvuf anlayışı, Türk dilinin ve kültürünün tekrar canlanmasına çok büyük katkı sağlamıştır. Türkler arasında İslâmiyet'in ve tasavvufun yayılmasına öncülük eden Ahmed Yesevî'nin Türk yurtlarında kalıcı bir tesir bırakmasında, hikmetlerinin yanı sıra, Türk dünyasının tamamına hitap eden müritlerinin büyük rolü olmuştur. O'nun tasavvuf anlayışı mürid ve halifeleri tarafından XIII.- XV. Yüzyıllar arasında, Sirderya ve Harezmi'den Deşt-i Kıpçak coğrafyasına, Azerbaycan'dan Anadolu'ya Türklüğün farklı bölgelerine ulaştırılmıştır. Hoca Ahmed Yesevî'ye intisap ettiği kabul edilen halifelerden birisi de Hacı Bektâş-ı Velî'dir. Anadolu'nun İslamlaştırılması ve vatanlaştırılması sürecinde önemli katkıları olan Bektâş-ı Velî, Anadolu'da İslâmiyet'in Türkler tarafından anlaşılabilir şekli temsil etmiştir. Bu çalışmada, Hoca Ahmed Yesevî'den Hacı Bektâş-ı Velî'ye, Türk tasavvufunun Türk-İslam anlayışı yönüyle incelenmesi amaçlanmaktadır.

ABSTRACT

Hodja Ahmed Yesevi, who launched a new era in the Islamization process of Turkistan, explained Islam, mystical thoughts and national commons in a simple Turkish that Turks could understand, in a Sufi language suitable for the socio-cultural structure of the steppe society. Yesevi interpreted Islam according to the structure of Turkish society and culture, adhering to the Ahl as-Sunnah creed. This understanding of Sufism, which was created by bringing together the Turkish-Islamic understanding, contributed greatly to the revival of the Turkish language and culture. In addition to his wisdom, his followers, who appealed to the whole Turkish world, played a major role in the fact that Ahmed Yesevi, who pioneered the spread of Islam and Sufism among the Turks, left a lasting influence in the Turkish homeland. His understanding of mysticism was conveyed by his disciples and caliphs to different parts of Turkishness from Sirderya and Khwarezm to Deşt-i Kipchak, from Azerbaijan to Anatolia between the XIII-XV Centuries. One of the caliphs who are accepted to be affiliated with Hoca Ahmed Yesevi is Hacı Bektâş-ı Velî. Bektash-i Velî, who made important contributions in the process of Islamization and nationalization of Anatolia, represented the way Islam was understood by Turks in Anatolia. The study aims to analyze Turkish mysticism from Hodja Ahmed Yesevî to Hacı Bektâş-i Velî in terms of Turkish-Islamic understanding.

Geliş Tarihi:

20.09.2021

Kabul Tarihi:

15.12.2021

Yayın Tarihi:

22.12.2021

Anahtar Kelimeler

Hoca Ahmed Yesevî
Hacı Bektâş-ı Velî
Türk Tasavvufu
Türk-İslam Anlayışı

Keywords

Hoca Ahmed Yesevi
Hacı Bektas-i Velî
Turkish Sufism
Turkish-Islamic
Understanding

<https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.997913>

Yoska, E. (2021). Hoca Ahmed Yesevi ve Hacı Bektâş-i Velî Tasavvufunun Türk İslâm Anlayışı Açısından Değerlendirmesi. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, Cilt:11 Hacı Bektaş Veli Özel Sayısı, 135-147.

GİRİŞ

Türklerin İslamiyet'i kabul etmesi Türk, İslâm ve dünya tarihinin en önemli dönüm noktalarından biri olmuştur. Türkistan bozkırlarının İslâmlaşma süreci, genel olarak, medrese âlimleri ile tekke ve tarikat mensupları tarafından gerçekleştirilmiştir. İslâm'ı tebliğe önem veren tasavvuf erbabının Türk dünyasının Müslümanlaşmasındaki etkisi bir hayli fazla olmuştur. Türkler, daha İslâmiyet'i ilk kabul ettikleri yüzyıllarda sûfi dervişlerle tanışmaya başlamışlardır (Köprülü, 1976: 17). Türkistan'da İslâm'ın tedricen kabul edilmesiyle erenler Türk bölgelerine yönelmişler, Horasan, Maverâünnehir ve Harezmi gibi coğrafyalarda, tebliğ ve irşad faaliyetlerini sürdürmeye koyulmuşlardır (Güzel, 2011, 26). Onların bu faaliyeti artarak devam etmiş, XI. ve XIII. yüzyıllar arasında Türkistan, tasavvufi faaliyetlerin en yoğun olduğu bölgelerden biri haline gelmiştir.

Ehl-i sünnet inancını takip eden medrese âlimleri, İslâmiyet'in, başta dinî olmak üzere sosyal ve hukukî konularıyla meşgul olurlarken, tasavvufî yaşayış biçimini şiar edinerek yaratıcının yakınlığını kazanmaya çalışan sûfiler ise daha çok mistik yaklaşımlarla sorunlara çözüm yolları aramayı tercih etmişlerdir. Ehl-i sünnet inancına bağlı olan medrese âlimleri, Türkistan coğrafyasının önde gelen şehirlerinde yerleşik hayata mensup Sünnî Müslümanlara hitap ederken, diğer taraftan tasavvuf yolunda nefis terbiyesini tamamlamışlardır. Sûfiler ise İslâmiyet'ten önceki Türk inanç ve töresinin etkisinde kalarak, göçerevli Oğuzlara ve İslamiyet'i yeni kabul etmiş Türkmenlere seslenmişlerdir. Türklerin tarih boyunca yoğun olarak yaşadığı Asya'nın iç kesimlerinde tasavvufi faaliyetlerini devam ettiren sûfi önderler, daha sonraki yüzyıllarda kendi adlarıyla anılacak olan tarikatlar oluşturmuşlardır. Bu bağlamda Türk dünyasında İslâmiyet'in yerleşip yayılmasında, sûfi tarikatlar içerisinde Yesevîlik anlayışının büyük bir önemi bulunmaktadır. Pîr-i Türkistan Ahmed Yesevî, bozkır toplumunun sosyo-kültürel yapısına uygun sûfi diliyle İslâmiyet'i, tasavvufî düşünceleri ve millî müşterekleri Türklerin anlayabileceği sade bir Türkçe ile anlatmıştır. O'nun inanç ve düşünceleri gerek halife ve müridleri gerekse Oğuzlar/Türkmenler vasıtasıyla, batıda yeni fethedilen bölgelere taşınmıştır. Pîr-i Türkistan Yesevî'nin geleneğini Anadolu'da temsil eden mutasavvıflar arasında ise Hacı Bektâş-ı Velî'nin ayrı bir yeri vardır. Bu çalışmada, İslâm dininin ahlakî prensiplerini Türk toplum ve kültür yapısına göre yorumlayan Hoca Ahmed Yesevî ile Yesevîlik geleneğinin Anadolu'daki önemli mutasavvıflarından olan Hacı Bektâş-ı Velî'nin, Türk-İslam anlayışı çerçevesinde tasavvufa bakış açıları üzerinde durulacaktır.

1. Türklerde Tasavvuf Anlayışının Ortaya Çıkışı ve Melâmetîlik

Melâmetîlik X. yüzyılda Mâverâünnehir bölgesinde etkili olmaya başlamıştır. İslâmiyet'in Batı Türkistan şehirlerine nüfuz etmeye başladığı dönemde, Horasanlı Türk dervişlerinin faaliyetleri sonucu, Melâmetîlik Türkler arasında yayılmaya başlamıştır (Ocak, 1992: 23). Melâmetîlik; Maliki, Hanbeli, Hanefi ve Şafiiler arasında yoğun bir mezhep taassubunun yaşandığı ve dini çatışmalar sebebiyle huzurun bozulduğu bir dönemde ortaya çıkmıştır. Sûfilîği güzel ahlâkı yaşamak olarak kabul eden Melâmetîyye; iyiliğini açıklamayan, kötülüğünü de gizlemeyen, riyadan kaçınmak amacıyla şöhretten sakınan, insanların kusurlarıyla uğraşmak yerine kendi nefislerinin eksikliklerini gidermeye çalışan, halkın değil Hakkın rızasına uygun davranan dervişlerin hayat tarzı olarak tanımlanmaktadır (Bardakçı, 2009). Kendilerine hürmet gösterilip hizmet edilmesini istemeyen Melâmîler, tekkelerde veya hankahlarda ayrı bir şekilde değil, halkın içinde ve onlar gibi yaşamak gerektiğine inandıkları için, herhangi bir merkez oluşturmaksızın gezgin bir hayat sürmüşlerdir. Melâmetîyye bu anlayışından dolayı da özellikle göçerevli Oğuzlar arasında kabul görmeye başlamıştır (Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 2004: 25).

Türkistan'da İslâmî ilimler alanında medrese eğitimi görmeden dünya nimetlerinden uzaklaşmak, günahlardan sakınmak ve kendine dönmek suretiyle Allah'a ulaşılabileceği anlayışından yola çıkan tasavvuf anlayışı; Şeyh Cüneyd-i Bağdâdî (Ateş, 1992: 119) ile Irak'ta doğmuş, akabinde bu yolu benimseyen şeyhler, sûfiler veya mutasavvıflar marifetiyle Horasan, Mâverâünnehir, Harezmi gibi bölgelere yayılmıştır. Tasavvuf anlayışı İslâm'ın temel değerleri olan şeriat hükümlerini veya İslâmî bilimleri fazla önemsememiş, geleneksel İslâm'ın temsilcileri veya medrese âlimleri ile sûfiler

arasında memnuniyetsizliğin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Sûfiler fıkıh âlimlerini ruhaniyetten olmakla suçlamışlar, fıkıh âlimleri de sûfileri din de yeni şeyler icat etmekle itham etmişlerdir (Özköse, 2013: 14). Bu anlaşmazlık filozof mutasavvıfların öncüsü kabul edilen Gazzâlî tarafından ortadan kaldırılmış, geleneksel İslâm ile tasavvuf arasında uzlaşma sağlamış, taraf birbirlerinin varlığını kabul edip, kurumlarına saygı duyacağı bir ortak zemin yaratılmıştır (Çağrı, 1996: 500). Bu anlayış çerçevesinde XI. ve XII. yüzyıllar boyunca, Türklerin yaşadığı bölgelerde çok sayıda tarikat ortaya çıkmıştır. Türkistan'ın yerleşik bölgelerinde Sünnî İslâm anlayışına uygun tarikatlar yaygınlaşmış olmakla birlikte, bozkırda yaşayan göçerevli Oğuz boyları arasında İslâm öncesi toplumsal gelenekleri korumalarına izin veren ve dindeki birçok yasakları kabul etmeyen tarikatlar daha fazla kabul görmüştür. Bu göçebe boylar kam veya şaman adını verdikleri İslâmiyet öncesi ruhani figürlere benzer şekilde kendi dillerinde konuşan, müzik aletleri eşliğinde şiirler okuyan, ilahiler söyleyen ve geleneksel İslâm'ın katı kurallarını dayatmayan, bab, baba veya ata ismini verdiği dervişler aracılığıyla gelen İslâmiyet'i daha çabuk benimsemişlerdir (Köprülü, 1976: 19) Bu nedenle Hz. Peygamberin sahabelerinden olduğuna inanılan Arslan Bab, Türkistan'ın Piri Hoca Ahmed Yesevi, bütün Türk coğrafyasında ozanların piri olarak kabul edilen Korkut Ata gibi menkıbevi şahsiyetler Türkistan steplerinde İslâmiyet'in manevi öncüleri olmuşlardır (Ahad, 2009: 39). Bu bakımdan genel olarak Türk coğrafyalarında yayılan başta Yesevîlik olmak üzere, Bektâşîlik, Mevlevîlik ve Nakşibendîlik gibi tasavvuf hareketlerini büyük ölçüde etkilemiştir (Bardakçı, 2009). Anadolu'da ise XIII. Yüzyılda Hacı Bektâş-ı Velî'nin, XV. Yüzyılda da Hacı Bayrâm-ı Velî tasavvuf anlayışında önemli bir yere sahip olmuştur. (Azamat, 1996, 447).

Türklerin tarih boyunca yoğun olarak yaşadığı Asya'nın iç kesimlerinde tasavvufi faaliyetlerini devam ettiren sûfi önderler, daha sonraki yüzyıllarda kendi adlarıyla anılacak olan tarikatlar oluşturmuşlardır. Geçmişlerini Hz. Ebubekir veya Hz. Ali gibi halifeler aracılığıyla Hz. Peygambere kadar çıkararak sûfiler, ortaya çıktıktan kısa bir süre sonra ana akımdan ayrılmaya başlamıştır. Türkistan'da ortaya çıkan Nakşibendîlik ile Anadolu ve Rumeli'de kabul gören Bektâşîlik bu çerçevede değerlendirilebilir. Türk illerinde ortaya çıkan tasavvuf anlayışlarından ilki Horasan'da ortaya çıkıp, özellikle Nişâbur şehrinde yaygınlık kazanan ve etkisini günümüzde de sürdüren Melâmetîlik olmuştur. İslâmiyet, Türkler arasında Melâmetîlik cereyanı ile girmeye başlamıştır. Batında olanları gizleyerek zahire çıkarmamak, bu durumu kınayanların tepkisinden çekinmeden doğru yolda yürümek anlamına gelen Melâmet, tasavvufi manada ise insanın iyiliklerinin Allah'tan kötülüklerinin ise kendi nefisinden kaynaklandığını kabul ile insanın, toplum içinde iyiliklerini gizleyerek, kötülüklerini de ifşâ ederek halkın kınamasına maruz kalıp, nefisini temizlemek suretiyle Hakk'a ulaştırmak demektir (Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 2004: 400). Sahip olduğu düşünce yapısı ve davranış biçimleriyle geleneksel bir tasavvuf anlayışına sahip olmayan Melâmetîlik, kaynaklarda genellikle Horasan bölgesine hasredilmektedir. Türk bölgelerinin İslâmiyet'i kabul etmesinde önemli bir görev üstlenen Horasan Melâmetîliğinin öncüleri arasında İbrahim Edhem, Abdullah bin Mübarek, Fudayl bin İyaz ve Şakik-ı Belhî gibi zâhidler olmuşlardır. Bu Horasan Melâmetîlerin terbiyesinde yetişen Baba Fergânî, Ebu'l-Hasan Büşencî, Muhammed Ma'sûk et-Tûsî, Emir Ali Âbû, Lokman Serahsî ve Ebu Kâsım Gurgânî gibi şeyhler Türklerin İslâmlaşmasında ayrıca önemli rol oynamışlardır (Bardakçı, 2011: 46). Melâmetîlik anlayışının merkezi olarak kabul edilen Horasan bölgesinden, gerek halife ve müridler gerekse Oğuzlar/Türkmenler vasıtasıyla, batıda yeni fethedilen bölgelere taşınmıştır.

2. Türkistan'ın İslâmlaşma Sürecinde Yeni Bir Dönem: Ahmed Yesevî ve Yesevîlik

Melâmetîyye'den başka, Türkistan coğrafyasında en fazla mürid bulmuş tasavvuf akımı Yesevîlik olmuştur. Hoca Ahmed Yesevi tarafından kurulan Yesevîliğin, XII. yüzyılda Türk dünyasında en çok bilinen ve yayılan tarikat olmasında, Kur'an ve sünnetin yanında, Türk milletinin binlerce yıllık geleneğini bünyesinde barındırması etkili olmuştur. Orta Asya'nın İslâmlaşma sürecinde yeni bir dönemi başlatan Ahmed Yesevî, XII. yüzyılın ilk yarısında İsficâb veya Akşehir adıyla anılan Batı Türkistan'daki Sayram kasabasında doğmuştur. Yedi yaşlarında öksüz ve yetim kaldığından ablası Gevher Şehnaz tarafından büyütülen Türkistan'ın Piri, Yesi'ye gidip yerleşmiştir (Köprülü, 1976:

27). Babasının bir sūfi olması sebebiyle çocukluğundan itibaren tasavvufi bir çevrede yetişen Yesevi Hazretleri, Yesi’de Hz. Peygamberin sahabelerinden olarak gösterilen ve Horasan Melâmetliğini temsil eden Arslan Baba’nın müridi olmuştur (Köprülü, 1976: 19, Yüksel, 2002: 545). Hayatı hakkında kesin bir bilgi bulunmayan Arslan Baba, AhmedYesevî hazretlerinin ilk müşidi olmuş, O’nun manevi olarak yetişmesinde katkıda bulunmuştur. Hoca Ahmed Yesevî’nin Türkistan’daki türbesinde veya Kırgızistan’ın Oş şehrine yakın Bazar Kurgan bölgesinde medfun olduğu rivayet edilen Arslan Baba, vefat etmeden önce Hazret-i Sultan Ahmed Yesevi’ye tasavvuf eğitimine Şeyh Yusuf Hemedânî’nin yanında devam etmesini vasiyet etmiştir (Algar, 1991: 400). Ahmed Yesevi bu vasiyet gereği, Arslan Baba’nın vefatından sonra Buhara şehrine gitmiştir. Buhara’daki Sünnî medreselerde Şeyh Yusuf Hemedânî (ö. 535/1140) ve Şihâbüddîn Ömer es-Sühreverdi gibi Hanefî âlimlerin rahle-i tedrisatından geçmiştir (Bardakçı, 2011: 46). Müşidlerinin gözetiminde tasavvuf eğitimini tamamlayan Hoca Ahmed Yesevi, Onlarla birlikte Türkistan’ın ve Horasan’ın önemli tarihi şehirlerini seyahat etmiş, bu vesile ile bozkır toplumu ve kültür yapısı hakkında tespitler yapma imkânı bulmuştur. Müşidi Yusuf Hemedânî’nin tasavvuf yoluna intisap ederek halifesi konumuna yükselen Yesevi Hazretleri, 1160 yılında Yesi’ye dönmüş ve irşad görevine başlamıştır (Köprülü, 1976: 72). Pîr-i Türkistan Ahmed Yesevî, Kur’an, sünnet ve fıkıh ile tasavvuf sahasında yazılan eserleri iyi bilmesine rağmen, bozkır toplumunun sosyo-kültürel yapısına uygun sūfi diliyle İslâmiyet’i, tasavvufi düşünceleri ve millî müşterekleri Türklerin anlayabileceği sade bir Türkçe ile anlatmıştır. Kaynaklarda Ahmed Yesevi hazretlerinin ortaya koymuş olduğu tasavvuf yoluna farklı adlar verilmiştir. Yesevi Hazretlerine bağlı olanların yoluna Yeseviyye denildiği gibi, Ahmed Yesevî’nin “Sultan” lakabına nisbetle Sultâniyye, açık sesli (cehri) zikir yapımları sebebiyle Cehriyye ve bu tasavvuf anlayışına bağlı olanların ekserisinin Türk olması hasebiyle Silsile-i Meşâyih-i Türk de denilmiştir (Tosun, 2013: 487). Türklerin genelinde olduğu gibi Yesevilik, Mâtürîdî ve Hanefî anlayışına tabii bir İslâmî çizgide olmuştur. Yesevilik, bu özelliklerinden dolayı kısa süre tüm Türk dünyasında taraftar bulmaya başlamıştır. Pîr-i Türkistan,ehl-i sünnetin yolunu benimsemesi, İslâmî bilimlere vâkîf olması, tasavvuf düşüncesinin sade olması, kullandığı lisan ve nazım şekli ile etrafında birçok mürid toplamayı başarabilmiştir. O, kadın ile erkeğin içiçe yaşadığı bozkır toplum yapısını değiştirmek yerine, onu İslâm’la bağdaşır bir hâle getirmeye çalışmış, zikir meclislerinde kadınlar ile erkekleri bir arada bulundurmıştır (Kurt, 1998: 379). Yesevi Hazretleri tamamen sade bir Türkçe ile kaleme aldığı dinî, tasavvufi ve didaktik mahiyetteki manzumelerden oluşan Türkçe “Hikmet”leriyle Oğuzlara İslâmiyet’i ve tasavvufi anlayışı onların dili ile anlatarak benimsetmiştir (Köprülü, 1976: 119). Yesevi Hazretlerinin müridleri tarafından hikmetleri yazıya geçirilmiş ve yine Yesevî halife ve müridleri vasıtasıyla şifahen Türk illerine ulaştırılmıştır. Böylelikle AhmedYesevî’nin inanç ve düşünceleri ile Yesevilik’in temel prensipleri içeren Hikmetler, Türkler arasında bir düşünce birliğinin meydana getirilmesinde etkili olmuştur. (Eraslan, 1989: 161). Türkler arasında İslâmiyet’in ve tasavvufun yayılmasına öncülük eden Ahmed Yesevî’nin Türk yurtlarında benzeri görülmeyen kalıcı bir tesir bırakmasında, hikmetlerinin yanı sıra, Türk dünyasının tamamına hitap eden müritlerinin büyük rolü olmuştur. Hatta bu şekilde bütün bu bölgelerde ortak bir inanç ve ruh iklimi gerçekleşmiştir. Öyle ki, Anadolu’da yüzlerce yıldan beri yaşayan, Türk olmakla birlikte Müslüman olmayan Kıpçak Türkleri, Yesevî dervişleri sayesinde Müslüman olmuşlardır (Yüksel, 2002: 547). Dervişler onlara insanın erdemli olmasını ve toplum hayatı açısından birlik ve beraberliğin ile yardımlaşmanın önemini anlatmış, dürüstlük, iyilik, fedakârlık, merhamet, tevazu, sadakat, vefakârlık gibi evrensel insanî değerlerden bahsetmiştir. (Bardakçı, 2011: 49). Kısacası Hazret-i Sultan, İslâm dininin ahlakî prensiplerini Türk toplum ve kültür yapısına göre yorumlayarak Türkmenlere irşad etmiş ve kendisine mürid yetiştirme faaliyetlerinde bulunmuştur. Şekilde milli, özde ve ideolojide İslâm kimliği ile ortaya çıkan Hoca Ahmed Yesevi, çağdaşı olan Türkmenlerin yol göstericisi olma özelliğini kazanmıştır. Topluma Türkçe olarak hitap eden Yesevî, Ehl-i Sünnet inancına bağlılığı, şeriati ön plana çıkaran tarikat anlayışı, üretime dönük ve istikamet çizgisini esas alan gerçek Melametiliği ile Türkistan’ı sapık fikirlerden arınmış saf iman çizgisinde tutabilmeyi başarmıştır (Gündüz, 1998: 190). Aynı zamanda İran kültürü ve tasavvufunun yaygın olduğu bir coğrafyada (Köprülü, 1976: 115) irşad faaliyetini sürdüren Hoca AhmedYesevi, Ehl-i Sünnet akidesine, Hanefî mezhebine sıkı sıkıya bağlı kalmış, Acem kültürü ve Şia inancından arındırılmış İslâmiyet’in Türkmenler tarafından bir gelenek halinde kabul edilmesinde büyük bir rol üstlenmiştir (Gündüz, 1998: 192; Öztürk, 1998: 209).

Türk edebiyatının büyük şairi ve Türk dervişliğinin kurucusu Ahmed Yesevî (László, 1971: 189), takipçilerine Türk töresine ve İslâm anlayışına uygun bir karakter kazandırmaya çalışmış, yazdığı eserlerinde tasavvuftaki incelikleri, tarikat adabını, usulünü, erkânını anlatmıştır. O'na göre Yesevilige bağlı bir sûfi, İslâmî ilimlerin tamamını okumalı, tasavvufî hâllerden olan şeriat, tarikat, marifet ve hakikate ait kırk makamı bizzat yaşamalıdır (Eraslan, 2016: 4). Yesevî, bu tasavvufî eğitimden geçilmediği takdirde sahte şeyhlerin ortaya çıkacağı konusunda uyarılarda bulunmuştur. O bu durumu “Bizden sonra âhir zamanda öyle şeyhler zuhur edecek ki, şeytan onlardan ders alacak ve onlar şeytanın işlerini yapacaklardır. Bu sahte şeyhler, müritlerine yol göstermekten aciz olacaklar ve onları gereği gibi yetiştiremeyeceklerdir. Dış görüntülerini süslerken içlerini harap edeceklerdir. Küfür ile iman arasında fark görmeyeceklerdir. Âlimleri sevmeyecekler ve onlara iltifat etmeyeceklerdir. Böyle bidatçileri şeyh edinip hizmet edenler kâfir olurlar...” (Eraslan, 1977: s. 72) sözleriyle ifade etmiştir. Diğer taraftan Ahmed Yesevî, bu tip sahtekârların, harama baktıklarını, başkalarının mallarını haksız yere yediklerini, zikir halkasına girdikleri halde gözlerinden hiç yaş akmadığını, hile ve düzenbazlık ile işi götürdüklerini, güzel elbise giymek için yarıştıklarını ve kıyametten korkmadıklarını, günah işlemekten çekinmediklerini ve amelleri gösteriş için yaptıklarını ifade etmiştir (Bardakçı, 2011: 51).

Hazret-i Sultan Ahmed Yesevi'nin İslâmiyet'i Türkçe yorumlaması Türk dilinin ve kültürünün tekrar canlanmasına çok büyük katkı sağlamıştır. Bu canlanma neticesinde Türk boyları dilini, kültürünü unutmamış ve böylelikle İslâm kültürü altında Araplaşmak veya Farslaşmaktan kurtulmuştur. Yesevi tarikatı ile birlikte Türk dili ile kültürü bozkırda yaşanmaya devam etmiş, devlet ve toplum anlayışı Türklük ekseninde gelişmeye başlamıştır. Türklük, Yesevilik dairesinde varlığını sürdürebilmiştir (Jandarbak, 2016: 348). Genel olarak bu çerçevede Türk dervişliğinin esas kurucusu olarak ifade edebileceğimiz Hâce-i Türkistan Ahmed Yesevi, Türk İslâm tarih, kültür ve medeniyetinde tesirleri günümüze kadar gelen önemli mutasavvıf, şair, gönül, fikir ve düşünce ereni olmuştur (Yüksel, 2002, 545). O'nun inanç ve düşüncelerini içeren hikmetlerinin dervişleri tarafından yayılmasıyla, kültürümüzün temel unsurları İslamiyet'in esaslarıyla kuşatılmış ve Türk dünyasını oluşturan unsurlar arasında ortak bir ruh ve inanç iklimi gerçekleşmiştir.

3. Türk Dünyasının Ortak Kültür Değeri: Yesevilik

1167 yılında vefat ettiği kabul edilen Hazret-i Sultan Ahmed Yesevi'den sonra müridi ve halifeleri ile Yesevilik önce Sirderya çevresinde Taşkent ve civarında tutunmuş, sonra Harezm havalisinde yayılmış, nihayetinde Meveraünnehir civarında kuvvetlenmeye başlamıştır (Köprülü, 1976: 117). Yesevilik, özellikle XIII.- XV. Yüzyıllar arasında, Sirderya ve Harezm'den Deşt-i Kıpçak coğrafyasına Azerbaycan'dan Anadolu'ya kadar kabul görmüş, Türklüğün farklı bölgelerine zaman içinde dağılmıştır. Yesevilik'in bu kadar geniş bir coğrafyada yayılmasında işlek kervan yollarının kavşağındaki Türkistan ve Horasan'da ortaya çıkması etkili olmuştur. Tarihi ticaret yolları üzerinden oldukça geniş bir coğrafyaya yayılan Yesevilik zaman içinde Bektâşilik ve Nakşibendilik gibi büyük tarikatlara dönüşmüş ancak Onun nüfuzu ve önemi hiçbir zaman eksilmemiş ve Türk tasavvuf tarihinde başka hiçbir tarikat onun yerini tutamamıştır (Öztürk, 1998: 305). Yesevilik sayesinde hem yerleşik bir hayat süren Batı Türkistan'daki Türk boyları arasında kesin bir şekilde kök salmış hem de başta Moğollar ve Ruslar olmak üzere, gayr-i müslimlerin saldırılarına karşı İslâmiyet'in muhafaza edilmesinde XIII. yüzyıldan günümüze büyük bir rol oynamıştır (Türer, 1998: 306). Kısacası Türk dünyasında İslâmiyet'in yerleşip yayılmasında, Yesevilik bütün sûfi tarikatlar içerisinde önemli bir rol ifa etmiş, Türk dünyasının ortak kültürel değerleri arasında kendisine yer bulmuştur. Ahmed Yesevi'nin ölümünden sonra, Türkistan'da görülen siyasi karışıklık ve Moğol işgal ve istilasından kaçan pek çok derviş, göçebe veya yarı göçebe halk topluluklarına katılarak Anadolu'ya gelmiştir. Anadolu'nun İslamlaştırılması ve vatanlaştırılması, Türkistan ve Horasan bölgesinden kalkıp irşad ve tebliğ düşüncesiyle Anadolu'ya gelip yerleşen tasavvuf erleri ve takipçileri sayesinde mümkün olmuştur.

XIII. yüzyılın başlarında Sultânü'l-Evliyâ Ahmed Yesevi'ye doğrudan veya dolaylı olarak mensup olan mürid ve halifeler, Büyük Selçuklu Devleti'nin yıkıldığı Harezmşahlarla Karahıtaylar arasındaki mücadelelerin devam ettiği, Türkiye Selçuklu Devleti'nin ve Türk-İslâm beyliklerinin hüküm sürdüğü dönemde Anadolu'ya girmeye başlamışlardır. Kaynaklarda rical-i sūfiyye ve makarr-ı evliyâ olarak adlandırılan Yesevi dervişleri, İslâm'ı kuvvetlendirmek için Anadolu'ya gelmişler ve Müslüman tebaa tarafından büyük bir coşku ile karşılanmışlardır (Cunbur, 1995: 834). Oğuz/Türkmen boyları ile birlikte Ön Asya'ya dâr'ülcihad için gelen Yesevilik ile ilişkilendirebileceğimiz sūfilerin göçü, Moğol harekâtı ile ivme kazanmıştır (Köprülü, 1976: 57). Mâverâünnehir başta olmak üzere, Harezm ve Horasan gibi kadim Türk bölgelerinden Anadolu'ya gelen bu dervişler, Yesevi hazretlerinin tasavvuf görüşünü ve İslâm öncesi Türk toplum hayatına ait unsurları beraberlerinde getirerek Anadolu'da yayılmasında katkıda bulunmuşlardır. Bu manada Anadolu'nun manevî fethini Yesevi hazretlerinin XII. Yüzyılda Türkistan'da yaktığı gönül ateşi doğrultusunda bölgeye gelen halife ve müritleri gerçekleştirmiştir. Büyük Türk seyyahı Evliyâ Çelebi'ye göre Niyâzâbâd'da Avşar Baba, Merzifon'da Pîr Dede, Karadeniz kenarında Batova'da Akyazılı ve Bursa'nın Gürsu'da Geyikli Baba, İstanbul Unkapanı'nda Horos Dede Ahmed Yesevî'ye intisap ettiği kabul edilen halifelerdendir (Köprülü, 1976: 46-47) Kendilerine Alperenler, Horasan Erenleri gibi adlar verilen Kolonizatör dervişler, kısa zamanda İ'lâ-yikelimetullah'ı (Yurdagür, 2000: 62) Yani Allah'ın dininin ve tevhid inancının yüceltilip yaygınlaştırılması amacıyla gayret ve faaliyetleri Anadolu'nun batı ve uc noktalarındaki bölgelere kadar genişletmişlerdir. Hemen aynı tarihlerde sūfi dervişler stratejik öneme sahip bazı yerlere tekkesini kurup postunu sererek, çevresinde bir mürid halkası meydana getirmeye başlamışlardır. Tarihi kaynaklarda Horasan erenleri olarak ifade edilen mutasavvıfların çoğunluğu Yesevi derviş ve halifeleri olmuştur. Yesevilik temelinde Bektâşilik, Nakşibendilik ve Mevlevilik gibi büyük tarikatlar etrafında birçok kollar teşekkül etmiştir. Bunlarda çok kısa bir süre içinde İslâmiyet'i yeni kabul eden Türklerin Anadolu'da fethetmiş oldukları sahalarda faaliyet alanlarını genişletmeye başlamışlardır (Uçman, 1998: 32).

Sūfi dervişler İ'lâ-yi kelimetullah kapsamında, Anadolu'da Moğol işgal ve istilasının yaşandığı buhranlı dönemlerde, insanların en emin ve huzurlu sığınacağı olmuştur. Batıda Haçlı seferleri, doğuda da Moğol istilâları karşısında tasavvuf erbabı İslâmiyet'in müdafaası sorumluluğunu üstlenmiştir. Tebliğ ve irşad faaliyetlerini sürekli devam ettiren Sūfiler, bu sıkıntılı dönemde halkı teşkilatlanmaya ve kitlelere hâkim olmaya ayrı bir önem atfetmişlerdir. Bu müdafaa görevi ve sosyo-politik çalkantılarla bunalan Müslümanlara sahip çıkma düşüncesi, Sūfilerin en önemli görevlerinden olmuştur. Moğol istilâlarından dolayı endişeye düşen Müslümanlar, tarikatları birer sığınak olarak kabul etmişlerdir. Bu tarikatlar ve özellikle Bektâşilik, Müslüman toplumların yeni bir ruhla canlanmalarına sebep olmuştur. Öte yandan bu tasavvuf yolları, Moğollara yönelik sistemli tebliğ faaliyeti de sürdürmüşler ve onların Müslümanlaşması için gayret göstermişlerdir. Özellikle İlhanlı Devleti bünyesindeki Moğol askerlerinin İslâmiyet'i kabul etmesinde etkili olmuşlardır (Ocak, 1996: 456). Hoşgörülü yaklaşımları ve mütevazı halleri ile sūfi dervişler, Anadolu'daki gayrimüslimlerin ihtidasında etkili olmuşlar, Anadolu'nun maddi-manevi inşası ve inkişafında önemli görev ve sorumluluklar üstlenmişlerdir.

4. Hacı Bektâş-ı Velî'nin Diğer Tasavvuf Akımlarıyla Münasebeti

Yesevilik'e bağlı olan halifeler, başta Türkistan bölgesinde olduğu kadar Batı'daki Müslüman Türk toplumlarında da derin izler bırakmıştır. Pir-i Türkistan Yesevi'nin geleneğini Anadolu'da temsil eden mutasavvıflar arasında Hacı Bektâş-ı Velî'nin ayrı bir yeri vardır (Baş, 2017: 170). Anadolu'daki tasavvufi cereyanın önde gelen şahsiyetlerinden olan Hacı Bektâş-ı Velî ile ilgili olarak yaşadığı dönemin kaynaklarında çok fazla bir bilgi bulunmamaktadır. Bu bilgi azlığı O'nun yaşadığı dönemde çok fazla meşhur olmadığını göstermektedir. 1271 yılında vefat ettiği genel olarak kabul gören Hacı Bektâş-ı Velî, Selçuklu Anadolu'sunda Babaî hareketinin lideri Baba İlyâs-ı Horasânî'nin sosyo-politik çevresi ile Osmanlı Devleti'nde Yeniçeri Ocağı'nın kuruluşu ile kendi adı ile temelleri atılacak olan Bektâşilik tarikatının kuruculuğu ile ilişkilendirilmektedir (Ocak, 1996: 455). Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî olarak da bilinen Vilâyetnâme adlı XV. yüzyıl eserine göre; Hacı Bektâş-ı Velî Anadolu'ya gelmeden önce Horasan Melâmetiyye sūfiligindedir. Moğol Harekâtı sebebiyle Anadolu'ya doğru gerçekleşen derviş göçleri esnasında, kendi uhdesinde bir

Türkmen aşiretiyle birlikte, Yesevî dervişlerinden biri olarak Anadolu'ya gelmiştir (Ocak, 1996: 455). Hünkâr Hacı Bektâş Velî, Anadolu'ya geldikten sonra Yesevîliğe çok benzeyen ve Baba İlyâs-ı Horasânî tarafından temsil edilen Vefâîliğe intisap etmiştir (Ocak, 1996: 457). Hacı Hünkâr'ın, Ebü'l-Vefâ el-Bağdâdî tarafından kurulmuş olan Vefâiyye'ye mensup olmasının birkaç temel sebebi bulunmaktadır. VII. Yüzyılın ikinci çeyreğinde İslâm orduları tarafından fethedilen Irak coğrafyasında, Sultan Tuğrul Bey döneminden itibaren Selçuklu Türklerinin hâkimiyeti başlamıştır. Dolayısıyla Irak'taki Türk ve İslâm teşkilatlanması, Anadolu'dan daha eski ve köklüdür. Irak ve Suriye coğrafyasının kuzey taraflarında yerleşen Türkler arasında oldukça fazla yaygınlaşan Vefâiyye, Horasan sûfilerinden Dede Garkın vasıtasıyla Anadolu'nun bilhassa kırsal kesimlerindeki göçerevli Türkmenler arasında yayılmıştır. Dede Garkın döneminde, başta Maraş olmak üzere Hısnımansur, Malatya ve Mardin civarında Vefâiyye büyük nüfuz kazanmıştır (Şahin, 2012: 601). Vefâiyye'nin Anadolu'nun iç taraflarında nüfuz kazanmasında Şeyh Behlûl b. Hüseyin el-Horasânî ve Şeyh Hüseyin Râî ile Halîl b. Bedreddin, Şeyh Merzûbân ve Baba İlyâs-ı Horasânî gibi pîrler etkili olmuştur. İşte Hacı Bektâş-ı Velî bu kadar geniş bir coğrafyada kabul görmesinden dolayı diyar-ı Rum'da Baba İlyâs'ın halifeliğini yaptığı Vefâîliğe intisap etmiştir. O'nun Vefâîliği tercih etmesinde Türkmenler arasında yaygın olmasının etkisi olduğu ifade edilebilir. Baba İlyas, Amasya'nın Çat köyünde bir zaviye kurmak suretiyle, Türkmenler üzerindeki nüfuzunu giderek artırmıştır. Bir müddet sonra siyasi, dini, ekonomik ve kültürel sebeplerden dolayı Türkiye Selçuklu idaresinden memnun olmayan grupları bir araya getirerek, Anadolu'nun içlerinde büyük bir isyan hareketine girişmiştir. Konumuz itibariyle Babaî hareketinin detayları üzerinde durmayacağız. Fakat bu isyan hareketi neticesinde Baba İlyâs-ı Horasânî Selçuklular tarafından ortadan kaldırılmış, Vefâiyye mensupları sıkı bir takibata uğramıştır. Vefâî dervişleri bu takibattan kurtulmak için uç bölgelerine göç etmişlerdir. Konumuz itibariyle Vefâîlik ile ilgili üzerinde son duracağımız husus, söz konusu Ebü'l-Vefâ zamanında bu tasavvuf anlayışının Sünnî bir yapı arz etmesine rağmen, Dede Garkın ve halifeleri ile birlikte tarikata gayri Sünnî yahut İslâm dışı bazı motiflerin dâhil edilmeye başlandığı yönündedir. Orta zamanlarda Anadolu'nun dinî hayatının şekillenmesinde oldukça önemli olan Vefâiyyedeki İslâm anlayışının temelleri Türkistan sahasına ve Arap coğrafyasına dayanmaktadır (Şahin, 2012: 602).

Tarihî kaynaklarda ismine çok az da olsa rastlanan Hacı Bektâş-ı Velî hazretleri ise Babaî ayaklanmasına fiilen katılmamış, ancak Baba İlyâs'ın halifesi olduğundan, Selçukluların heterodoks Türkmenlere karşı başlattığı takibattan kurtulabilmek için, Çepni oymağına ait küçük bir Türkmen köyü olan Sulucakarahöyük'e yerleşmiş ve burada kurmuş olduğu zaviyesinde inzivaya çekilmiştir. Hacı Bektâş hazretlerinin Selçuklu Devleti'nin heterodoks Türkmenlere karşı uygulamış olduğu politikanın neticesinde zorunlu bir iskân politikasına tabi tutulduğunu, bu yüzden Sulucakarahöyük'te münzevi bir hayat yaşadığı anlaşılmaktadır (Altınok, 2003: 179). Bunun dışında kaynaklarda Hacı Bektâş-ı Velî'nin Selçuklular veya İlhanlı devleti ile ilişkilerine dair açık bir bilgiye rastlanmamaktadır. Söz konusu Babaî ayaklanması dışında, genel olarak Selçuklu Devletlerinin genel sosyo-politik tarihlerine bakıldığında, Sultanların çoğu zaman ehl-i sünnet anlayışına bağlı olarak, zahidane hayat yaşayan sûfilere saygıda kusur etmediklerini, onları Allah'a, ibadete, ihlase ve tevhide çağırarak İslâm tebliğcisi olarak gördüklerini söyleyebiliriz. Sultanlar, sûfilerin savaş, kargaşa ve isyan zamanlarında bozulan cemiyet nizamını tesis ettikleri bildiklerinden genellikle tasavvuf erbabını desteklemiş ve onlarla yakın ilişkiler kurmuşlardır. Buna çerçevede Anadolu'nun Moğol işgal ve istilasına uğradığı yıllarda, toplumun ihtiyacı olan sosyal bütünlüğü sağlayan Hacı Bektâş-ı Velî'nin Selçuklularla iyi ilişkiler içerisinde olduğunu tahmin edebiliriz. Bu dönemde Hoca Ahmed Yesevi'nin halifelerinden Lokman Perende marifetiyle bir Yesevi dervişi olarak yetiştirilen Hacı Bektâş hazretleri, Selçuklu Devleti'nin lüzum gördüğü Sulucakarahöyük'te zaviyesini kurarak, tebliğ ve irşad faaliyetlerini sürdürmüştür (Vilayetname, 1999: 38). 1271 yılında öldüğü kabul edilen Hünkâr Velî sonrasında O'nun an'aneleri etrafında ortaya çıkan Bektâşilik, Anadolu'nun İslâmlaşmasında önemli tasavvuf akımlarından biri olmuştur. Hacı Bektâş-ı Velî döneminden itibaren İslâm dinini gayrimüslim toplumlara tebliğ etmeyi en önemli vazife olarak kabul eden Bektâşi halife ve müridleri Anadolu'nun içlerinden Balkanlara kadar olan bölgedeki insanlara İslâmiyet'i tanıtp sevdirmişler, Onların Müslüman olmalarına vesile olmuşlardır. Hünkâr'ın halifeleri Türk-İslam kültür ve geleneklerinden oluşan temel üzerinde güçlü bir ahlak

sistemi geliştirmek suretiyle XIV. yüzyıl Anadolu'sunda yaşanır hale getirmişlerdir (Eröz, 1990: 54). Kısacası Hacı Bektâş-ı Velî halife ve müridlerine kendi özbenliğinde kötülüklerden arınmayı, diğer insanları sevmeyi, saymayı ve toplum içinde sevgi ve barışa yönelmeyi etkin bir biçimde öğretmiştir (Ulusoy: 1986: 14). Bu anlayış doğrultusunda hareket eden Bektâşî mensupları uyguladıkları istimâlet yani gönül çelme politikasıyla Hristiyanları, Müslümanlığa ısındırmaya başlamışlardır. Ömer Lütfî Barkan'ın ifadesiyle Türk dervişleri ordulardan önce fütuhata çıkmışlar ve karşı tarafı manevi olarak ele geçirmişlerdir (Barkan, 1942: 283). Halk tarafından baba, abdal, âşık gibi isimlerle adlandırılan bu sûfi dervişler, inanç ve öğretilerinde taassubu etkisiz kılmışlar, İslâmiyet'in katı kuralları hususunda ısrarlı olmadıkları için de uc bölgelerinin İslâmlaşması ve Türkleşmesinde önemli bir vazife icra etmişlerdir.

5. Bektâşiliğin Yesevilik ile Münasebetleri

Hacı Bektâş-ı Velî'nin gelenekleri doğrultusunda gelişen Bektâşilik ile ilgili üzerinde en fazla durulan husus Yesevilik ile olan ilişkileri hakkındadır. Türk kültür tarihinin nadir ve nadide şahsiyetlerinin başında gelen Hoca Ahmed Yesevî hazretlerinin, Anadolu'daki tasavvuf hayatının önemlilerinden Hacı Bektâş-ı Velî üzerindeki etkisini ortaya koyan eserlerin başında vilâyetnâmeler gelmektedir. Bektâşî menâkıbnâmelerinin en tanınmışların olan ve vilâyetnâme veya velâyetnâme, Bektâşiliğin ortaya çıktığı XV. yüzyılın son çeyreğiyle XVI. yüzyıl başları arasında Hacı Bektâş-ı Velî'nin hayatına hasrolunmuştur (Ocak, 1996: 471). Hacı Bektâş-ı Velî ve Bektâşilik tarihi bakımından tarihinin temel kaynaklarından olan ve birçok nüshası bulunan vilâyetnâmelerde; Hünkâr'ın Horasan'daki hayatı, Ahmed Yesevî'ye intisabını, hacca gidişini, Sulucakarahöyük köyüne yerleşerek burada faaliyetleri, çevredekilerle münasebetleri hakkında bilgi verilmektedir (Vilayetname, 1999: 32-35). Burada geçen bilgilere göre "Doksan dokuz bin Türkistan pirinin Ulu'su" ve "Pirlerin Piri" olarak bahsedilen Hoca Ahmed Yesevi'nin halifesi Lokman Perende, Hacı Bektâş-ı Velî'yi bir Yesevi dervîşi olarak yetiştirmiştir (Köprülü, 1976: 50). Bunun dışında Hacı Bektâş-ı Velî'yi Hoca Ahmed Yesevî'nin doğrudan halifesi olarak tek kaynak Hacım Sultan Vilâyetnâme'sidir (Köprülü, 1976: 54). Yesevî hazretleri Hacı Bektâş-ı Velî'yi "...Biz yokluk yurdunda eğlenmeyiz, ahirete gideriz. Var seni Rum'a saldık, Sulucakarahöyük'ü sana yurt verdik. Rum abdallarına seni baş yaptık" diyerek Hünkâr'a Peygamberin sancağını, elifi tac, hırka ve çırağ emanetlerini vermiş ve O'nu Anadolu'ya göndermiştir (Öztürk, 1998: 222). Fakat bu kaynağın vermiş olduğu bilgide bir tarih yanlıgısı söz konusudur. Çünkü Hoca Ahmed Yesevi'nin 1167 yılında vefat ettiği, Bektâş-ı Velî'nin ise 1210 tarihinde dünyaya geldiği gözönüne alacak olursak, Hacım Sultan'ın vilâyetnâmesi'ndeki verdiği bilginin yanlış olduğu anlaşılmaktadır. Bu vazife ile yolan çıkan Bektâş-ı Velî Nef, Mekke, Medine, Kudüs, Şam, Halep ve Elbistan'a giderek buralardaki mukaddes yerleri ziyaret etmiştir. Öyle anlaşılıyor ki Bektâş-ı Velî bu seyahati sırasında hac farızasını da bizatihi yerine getirmesinden Hacı unvanını aldığı anlaşılmaktadır (Aktan, 1998: 340). Yine Vilâyetnâme'ye göre Hacı Bektâş-ı Velî Rum sûfilerine kendisini "*Hünkâr, Horasan erenlerindenim dedi. Aslım Muhammed soyundan Türkistan'dan geliyorum... Mürşidim doksan dokuz bin Türkistan Pirlerinin Ulu'su Sultan Hâce Ahmed-i Yesevi'dir...*" şeklinde takdim etmiştir (Pala, 1998: 234). Bunun dışında Hacı Bektâş-ı Velî'nin Hâce-i Türkistan'a olan bağlılığı İslâm anlayışı açısından da anlaşılmaktadır. İbadetlerini Türkçe icra etmesi, zikir meclislerine kadınlarla erkeklerin birlikte katılması, Türk halk vezniyle ve diliyle yazılmış ilahilerin büyük rağbet görmesi, kadınların çarşaf giymemesi gibi âdetler Yesevilik ile Bektâşiliğin ortak noktalarından sadece birkaçıdır.

6. Türk Tasavvufunun Türk-İslam Anlayışına Yansıması

Türkistan coğrafyasında, özellikle Yesevilik anlayışıyla birlikte Türkler, İslâmiyet'i kültürleri ile bütünleştirerek bir Türk Müslümanlığı ortaya koymuşlardır. Hoca Ahmed Yesevi ile O'na intisap etmiş halife ve müridler İslâmiyet anlayışlarında Türklüğü hâkim kılmalarından dolayı, tasavvuf hayatında Türk dervişleri olarak kabul görmüşlerdir. Moğol hâkimiyet döneminde Yesevi şeyhleri ile Sarı Saltuk, Barak Baba ve Hacı Bektâş-ı Velî gibi Türk sûfileri İslâmiyet'in Türkler tarafından anlaşılan şeklini temsil etmişlerdir. Türk sûfiler, eski Türk dini inanç sistemi ile İslâmî itikatları arasında mutabakat sağlayarak Türk İslâm anlayışının oluşumuna katkıda bulunmuşlardır (Kafesoğlu, 1985: 160). Onlar, İslâm dininin ahlakî prensiplerini, Türk toplum ve kültür yapısına

göre yorumlayarak neticesinde sosyal ve manevi hayatın bütün cephelerinde Türk-İslâm kültür ayniyeti meydana gelmiştir. Tasavvuf merkezli Türk İslâm anlayışı ile beraber bir taraftan Türk insanının ruh ve gönül dünyasını besleyip geliştirken diğer taraftan da Türkler teşkilatçılık vasıflarını tarikatlar üzerinde hayata geçirmişlerdir. Türk devlet ve toplumunun, özellikle Türkistan'da Ahmed Yesevi Anadolu'da ise Hacı Bektâş-ı Velî hazretleri olmak üzere, tasavvuf ve tarikat büyükleri ile daima var olan beraberlikleri, Türklerin kurdukları devletlerde manevi birer görev üstlenmelerine ve bu görevle asırlarca İslâm'a hizmet etmelerine sebep olmuştur. Bu düşünce gerek Türkistan'da gerekse Anadolu'da ortaya çıkan Türk devletlerinin kuruluş ve yükselişlerinde sûfî dervişlerin çok büyük rolü olduğunu göstermektedir. Bu düşüncenin bir göstergesi olarak Emîr Timur (Tosun, 2019: 21), rüyasında kendisine zafer müjdeleyen Hoca Ahmed Yesevi hazretlerine (Köprülü, 1976: 80) bir hamd nişâsesi olarak 1396 yılında âbidevi bir şekilde külliye inşa ettirmiştir (Uğurlu, 1995: 981). Tasavvuf merkezli Türk İslâm anlayışının Anadolu'daki temsilcilerinden olan Hacı Bektâş-ı Velî, Yeseviliği Anadolu'nun yeni şartlarına uygun hale getirmek suretiyle Bektâşiliğe dönüşmüştür diyebiliriz. Hacı Bektâş-ı Velî ve halifeleri Yeseviliği, Anadolu ve Rumeli'nin sosyo-kültürel şartlarıyla örtüştürerek çağdaştırmışlardır. Moğol Harekâtı sebebiyle Anadolu'ya vuku bulan derviş göçleri esnasında Anadolu'ya gelen Hünkâr hazretleri, Moğolların Selçuklu coğrafyasında meydana getirdiği buhran döneminde insanların en emin ve huzurlu sığınağı olmuştur (Akkuş, 2013: 154). Anadolu'da Köseadağ Savaşı mağlubiyeti sonrasında ortaya çıkan Moğol tahakkümü dönemde Hacı Bektâş-ı Velî, İlhanlılara yakın bir sosyo-politik tasavvuf anlayışı içerisinde olmamıştır. Moğol zulmü ve tahakkümü döneminde Türkmenleri kucaklayan Bektâşiler, İlhanlı hâkimiyetinin son bulmasıyla beraber, Anadolu'da büyük bir nüfuz ve itibar kazanmışlardır. Özellikle Bektâş-ı Velî'nin halifeleri, Osmanlı Devleti'nin kurulması ve gelişmesindeki en büyük kuvvetlerinden biri olmuşlardır.

SONUÇ

Türkler VIII. yüzyılda kendi töre, inanç ve karakterleriyle bütünleşen Müslümanlığı kabul etmelerine rağmen, İslamiyet'in Türk dünyasında irfanî bir boyut kazanarak derinleşmesi Hoca Ahmed Yesevi ve O'nun halifelerinin tasavvuf anlayışı ile mümkün olmuştur. Horasan Melâmiliğinden de etkilenen Pirî Türkistan, Kur'an ayetleri ve Hz. Peygamberin hadislerinde ifade edilen İslamiyet'in hikmetlerini, tasavvufî düşüncelerini Türkmenlerin anlayacağı sade bir Türkçe ile anlatmıştır. Hazret-i Sultan, İslâm dininin ahlakî prensiplerini Türk toplum ve kültür yapısına göre yorumlayarak Türkmenleri irşad etmiş ve kendisine mürid yetiştirme faaliyetlerinde bulunmuştur. Ehl-i sünnetin yolunda, Mâtürîdî ve Hanefî anlayışına tabi bir İslâmî çizgisinde olan Yesevi Hazretleri, tasavvuf düşüncesinin sade olması, anlaşılır bir dil kullanmasından dolayı etrafında birçok mürid toplamayı başarabilmiştir. Hoca Ahmed Yesevi aynı zamanda İran kültürü ve tasavvufunun yaygın olduğu bir coğrafyada irşad faaliyetini sürdürerek Türk dilinin ve kültürünün tekrar canlanmasına çok büyük katkı sağlamıştır. Bu canlanma neticesinde Türk boyları dilini, kültürünü unutmamış ve böylelikle İslâm kültürü altında Araplaşmak veya Farslaşmaktan kurtulmuştur. Yesevi tarikatı ile birlikte Türk dili ile kültürü bozkırda yaşanmaya devam etmiş, devlet ve toplum anlayışı Türk-İslam anlayışı çerçevesinde gelişmeye başlamıştır.

Batı Türkistan'da XIII. yüzyılın ilk çeyreğinde ortaya çıkan karışıklar sonrasında Yesevilikten feyz almış Türk dervişleri, tasavvuf anlayışlarını Harezmi, Horasan ve Azerbaycan yolu ile Anadolu'ya taşımışlardır. Bu manada Yeseviliğe intisap ettiği kabul edilen Hacı Bektâş-ı Velî, Pirî Türkistan'ın Türk-İslam anlayışı doğrultusunda düşüncelerini Anadolu'nun yeni şartlarına uygun hale getirmek suretiyle Bektâşiliğe dönüştürmüştür. Sulucakarahöyük'teki zaviyesinde uyguladığı istimâlet anlayışı doğrultusunda uc bölgelerin İslâmlaşması ve Türkleşmesinde önemli bir vazife icra etmiştir. Hacı Bektâş-ı Velî, Yesevilik çizgisinde bir tasavvuf anlayışı takip ederek İslamiyet'in meşru gördüğü çerçevede eski Türk inancı ve töresi ile İslam itikatları arasında mutabakat sağlayarak Anadolu'da Türk-İslam anlayışının oluşumuna katkıda bulunmuştur.

KAYNAKÇA

- AhmedEflakî. (2006). *Ariflerin Menkıbeleri*, İstanbul: Kabalcı.
- Akkuş, M. (2013), Hacı Bektâş Veli'nin Moğol Tahakkümüne Bakışı, *Türk Kültürü ve Hacı Bektâş Veli Araştırma Dergisi*, 66, ss. 147 – 168.
- Aktan, A. (1998). Hoca AhmedYesevî'nin Rum Eyaletindeki Zaviye Kurucuları Üzerindeki Etkileri, Cemal Kurnaz, Mustafa İsen, Mustafa Tatçı (Ed.), *Yesevîlik Bilgisi*, (379-396), Ankara: Ahmet Yesevi Vakfı.
- Aktan, A. (1998). Künhü'l-Ahbâr'a Göre Hoca AhmedYesevî ve Anadolu'daki Halifeleri, Cemal Kurnaz, Mustafa İsen, Mustafa Tatçı (Ed.), *Yesevîlik Bilgisi*, (338-349), Ankara: Ahmet Yesevi Vakfı.
- Algar, H. (1991). Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. (C.3, s. 400) İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Altınok, B.Y. (2003). Hacı Bektâş Veli Hakkında Yazılmış Bir Menâkıbname ve Bu Menakıbnâmede Belirtilen Anadolu'daki Alevi Ocakları, *Türk Kültürü ve Hacı Bektâş Veli Araştırma Dergisi*, 27, 177-194.
- Ateş, S. (1993). Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. (C.8, ss. 119-121) İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Azamat, N. (1996). Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. (C.14, ss. 442-447) İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Bardakçı, M. N. (2009), Hacı Bektâş-ı Velî'nin Tasavvuf Felsefesi, <https://isparta.ktb.gov.tr/TR-71268/doc-dr-m-necmettin-bardakci-panel-bildirisi-haci-bektas-.html>, 13 Ağustos 2021 tarihinde edinilmiştir.
- Bardakçı, M. N. (2011), Türklerin İslâmlaşma Sürecinde Dönüm Noktası: AhmedYesevî ve Tasavvuf Dünyası, *Türk Yurdu*, 287, 45-55.
- Barkan, Ö. L. (1942). *Vakıflar Dergisi*, II, ss. 279-304.
- Baş, E. (2017). AhmedYesevî'ninBektâşîlik, Alevîlik Üzerindeki Etkileri ve Osmanlı Dinî Hayatındaki İzleri, Necdet Tosun (Ed.), *Hoca AhmedYesevî Seçme Makaleler*, (161-190) Ankara: AhmedYesevi Üniversitesi.
- Cunbur, M. (1995). *AhmedYesevî'nin Anadolu'nun Türkleşmesindeki Yeri*, Erdem Dergisi, 7/21, 833-852.
- Çağrı, M. (1996). *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (C.13, ss. 489-505) İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Eraslan, K. (1989). Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. (C.2, ss. 159-161) İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Eraslan, K. (2016). *Yesevî'ninFakr-nâmesi*, Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi.
- Eraslan, K. (2019). Fakr-nâme, Zülfikar Güngör (Ed.), *YesevîKülliyâtı*, Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi.
- Eröz, M. (1990). *Türkiye'de Alevîlik ve Bektâşîlik*, Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Gelibolulu Mustafa Âli. (1997). Kitâbü't-TârihiKünhü'l-Ahbâr, Kayseri: Erciyes Üniversitesi.
- Gündüz, İ. (1998). AhmedYesevî'nin Tarikat ve İrşad Anlayışı, Cemal Kurnaz, Mustafa İsen, Mustafa Tatçı (Ed.), *Yesevîlik Bilgisi*, (189-196), Ankara: Ahmet Yesevi Vakfı.
- Güzel, A. (2011), *Hacı Bektâş Veli El Kitabı*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Hacı Bektâş Veli. (1999). *Vilayetname (Menâkıb-ı Hacı Bektâş Veli)*, İstanbul: Can Yayınları.
- Hoca AhmedYesevî. (2016). *Dîvân-ı Hikmet*, Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi.
- Jandarbak, Z. (2016). Yesevi Tarikatının Devlet Yönetiminden Uzaklaştırılmasıyla Türk Devlet Yönetim Sisteminin Çöküşü, *I. Uluslararası Hoca AhmedYesevi Sempozyumu Bildiriler Kitabı içinde* (s.347-371), Ankara: AhmedYesevi Üniversitesi.
- Kafesoğlu, İ. (1985). *Türk-İslâm Sentezi*, İstanbul: Aydınlar Ocağı.

- Köprülü, F. (1976). *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- László, R. (1978). *Tarihte Türklük*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Ocak, A. Y. (1996). Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. (C.14, ss. 455-458) İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Ocak, A. Y. (1996). Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. (C.14, ss. 471-472) İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Özköse, K. (2003). Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasında Tasavvufi Zümre ve Akımların Rolü, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, VII/1, 249-279.
- Özköse, K. (2014). Selçuklu Toplumunda Tasavvufi Hayatın Sosyo-Kültürel, Siyasal ve Dinî Sahaya Tesiri, *Tokat İlmîyat Dergisi*, 2/1, 11-42.
- Öztürk, M. (1998). AhmedYesevî- Hacı Bektâş-ı Velî ve Yunus Emre Zinciri, Cemal Kurnaz, Mustafa İsen, Mustafa Tatçı (Ed.), *Yesevîlik Bilgisi*, (220-228), Ankara: Ahmet Yesevi Vakfı.
- Öztürk, Y. N. (1998). Yesevîlik, Cemal Kurnaz, Mustafa İsen, Mustafa Tatçı (Ed.), *Yesevîlik Bilgisi*, (208-219), Ankara: Ahmet Yesevi Vakfı.
- Pala, A. (1998).YeseviliktenBektâşiliğe Türk Müslümanlığı, Cemal Kurnaz, Mustafa İsen, Mustafa Tatçı (Ed.), *Yesevîlik Bilgisi*, (229-237), Ankara: Ahmet Yesevi Vakfı.
- Şahin, H. (2012). Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. (C.42, ss. 600-603) İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
- Tosun, N. (2013). Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. (C.43, ss. 487-490) İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Tosun, N. (2019). Hoca AhmedYesevî, *Hoca AhmedYesevîKülliyyâtı*, Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi.
- Türer, O. (1998).Türk Dünyasında İslam'ın Yerleşmesi ve Muhafazasında SûfiTarikatlar ve Yesevî'nin Rolü, Cemal Kurnaz, Mustafa İsen, Mustafa Tatçı (Ed.), *Yesevîlik Bilgisi*, (301-310), Ankara: Ahmet Yesevi Vakfı.
- Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (2013), (C.43, ss. 25-29) İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Uçman, A. (1998). Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı, Cemal Kurnaz, Mustafa İsen, Mustafa Tatçı (Ed.), *Yesevîlik Bilgisi*, (31-45), Ankara: Ahmet Yesevi Vakfı.
- Ulusoy, C. (1986). *Hünkâr Hacı Bektâş Velî ve Alevî- Bektâşî Yolu*, HacıBektâş: Akademi.
- Yurdagür, M. (2000). Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. (C.22, ss. 62-63) İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Yüksel, A. T. (2002). Türkler, (C.5, ss. 545-551) Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

EXTENDED SUMMARY

Purpose

The study is aimed at evaluating Turkish mysticism in terms of Turkish-Islamic understanding. The deepening of Islam by gaining a wise dimension in the Turkish world was made possible by the mystic understanding of Hodja Ahmed Yesevi and his caliphs. One of the most important milestones in Turkish, Islamic and world history is the acceptance of Islam by the Turks. The Islamization process of the Central Asian steppes was generally carried out by madrasa scholars and members of the lodge and sect. Sufi connoisseurs, who gave importance to conveying Islam, had a great influence on the Islamization of the Turkish world. Turks started to meet Sufi dervishes in the centuries when they first accepted Islam. The most important of these Sufis was undoubtedly Hodja Ahmet Yesevi. Ahmed Yesevi, who started a new era in the Islamization process of Central Asia, interpreted the moral principles of the religion of Islam according to the structure of Turkish society and culture. Hodja Ahmed Yesevi adhered to the Ahl as-Sunnah creed and Hanafi sect, and played a major role in the acceptance of Islam, which was purified from Persian culture and Shia belief, as a tradition by Turkmens. Yesevism, especially between the 13th and 15th centuries, was accepted from Sirderya and Khwarezm to the Deşt-iKipchak region, from Azerbaijan to Anatolia, and spread over time to different regions of Turkishness. In this context, Bektashism is one of the sects that emerged in Anatolia. Bektashism, which was founded by the caliphs and followers of HacıBektâş-ıVeli on behalf of his followers, became one of the important Sufi movements in the Islamization of Anatolia and Rumelia. HacıBektâş-ıVeli, one of the representatives of the Sufi-centered Turkish-Islamic understanding in Anatolia, transformed into Bektashism by adapting Yesevism to the new conditions of Anatolia.

Methodology

The method followed in the study was within the norms of the science of History. The most objective and correct information was aimed to be given to the readers, especially after rendering the information identified from the sources related to the subject through the filter of criticism. The survey model was used in the study, which is a research approach aiming to describe a past or present situation as it is. Within the framework of this model, the events related to the subject are tried to be defined in their own conditions and as they are. In retrospective research, it is possible to experience some difficulties in reaching first-hand sources and using them in an impartial research. In our study, especially since there are not many sources about the period in which he lived, only the works written by his followers have been used.

Findings

In this study, the understanding of Sufism in Turks from Hoca Ahmed Yesevi to HacıBektâş-ıVeli has been examined in detail on the basis of Turkish-Islam. Sufi connoisseurs, who gave importance to conveying Islam, had a great influence on the Islamization of the Turkish world. Turks started to meet Sufi dervishes in the centuries when they first accepted Islam. With the gradual acceptance of Islam in Turkistan, the saints turned to Turkish regions and started to continue their activities of teaching and guidance in regions such as Khorasan, Transoxiana and Harezm (Guzel, 2011, 26). Their activity continued increasingly, and by the XI and XIII centuries, Turkistan became one of the regions where Sufi activities were most intense. The most important trend in Turkistan regarding the understanding of Sufism, which is based on the understanding that one can reach Allah by avoiding the blessings of the world, avoiding sins and turning to his inner self, without having a madrasa education in the field of Islamic sciences, has been the most important trend in Turkistan. During his discipleship, Hodja Ahmed Yesevi both received Islamic education in important cities of Turkistan and had the opportunity to travel enough in the Steppe. In this period, he made observations and drew conclusions about the steppe society and cultural structure. By interpreting the moral principles of Islam according to the structure of Turkish society and culture, Ahmed Yesevi enlightened the Turkmen and carried out activities to train his followers. Hodja Ahmed Yesevi also made a great contribution to the revival of the Turkish language and culture by continuing his

activities of guidance in a geography where Iranian culture and mysticism are widespread. As a result of this revival, Turkish tribes did not forget their language and culture, and thus, they avoided being Arabized or Persianized under the Islamic culture. Together with the Yesevi sect, the Turkish language and culture remained in the steppe, and the understanding of the state and society began to develop within the framework of the Turkish-Islamic understanding. After the Mongol occupation and invasion of the western parts of Turkistan in the first quarter of the 13th century, Turkish dervishes, who were inspired by Yesevism, carried their Sufi understanding to Anatolia via Khwarezm, Khorasan and Azerbaijan. In this sense, HacıBektâş-ıVeli, who is accepted to have joined Yesevi, transformed his thoughts into Bektashism by adapting his thoughts to the new conditions of Anatolia in line with Hodja Ahmed Yesevi's Turkish-Islamic understanding. He followed an understanding of Sufism in the line of Yesevi, and within the framework that Islam saw as legitimate, he achieved reconciliation between the old Turkish belief and customs and Islamic creeds and contributed to the formation of the Turkish-Islamic understanding in Anatolia.

Conclusion and Discussion

While the madrasa scholars who followed the belief of Ahl as-sunna were busy with the social and legal issues of Islam, especially the religion, the Sufis, who tried to gain the closeness of the creator by adopting the Sufi way of life, preferred to seek solutions to the problems with mystical approaches. Madrasa scholars who adhere to the belief of Ahl as-Sunnah appeal to Sunni Muslims who belong to settled life in the leading cities of Turkistan, while Sufis who completed their self-training in the way of Sufism remained under the influence of Turkish beliefs and customs before Islam and converted to nomadic Oghuzs and Islam to the new Turkmens who accepted İslam. In the period when such a conflict continued, Hoca Ahmed Yesevi contributed to the formation of a Turkish-Islamic understanding by integrating the value judgments of Turkish society with Islam. In addition, Oghuzs adopted Islam, which came with the understanding of Yesevi, more quickly. The followers of Hoca Ahmed Yesevi were able to carry his Turkish-Islamic understanding to northern and western Turkishness with their hiqmet. In this sense, Turkish dervishes, who were inspired by Yesevism, carried their understanding of Sufism to Anatolia. HacıBektâş-ıVeli is one of the leading Sufis in Western Turkish. There is not much information about HacıBektâş-ıVelî, one of the leading figures of the Sufi movement in Anatolia, in the sources of his period. Due to this lack of information, different issues related to the understanding of mysticism have been expressed in the works that emerged from the death of HacıBektâş-ıVelî. However, in line with the information given by the sources, HacıBektâş-ıVelî transformed into Bektashism by adapting Yesevism to the new conditions of Anatolia, and he performed an important task in the Islamization and Turkification of the extreme regions, as he acted with the understanding of Sufism derived from Yesevi.